

Література

1. Беценко, Т. Світ поетичного слова, В. Голобородька-сюрреаліста / Тетяна Беценко // Слово і час. – 2018. – № 6. – С. 32 – 42.
2. Єрмоленко, С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.

Т. Р. Betsenko

Sumy State Pedagogical University named after A. Makarenko
tpb2016@ukr.net

Aesthetics of the Native Word

Key words: language aesthetics, native language, speech emotionality, expressiveness of language, assessment of language units (statements).

*In the article the definitions of the concepts **aesthetics of the language**, **aesthetics of the native word** are proposed. An attempt is made to delineate emotionality, appraisal, expressiveness of language units as signs of their aesthetics; to analyze the possibilities of the native word in generating emotional thoughts, in creating the expression of a statement.*

УДК 811.111:811.161.2-81'42

І. А. Блинова

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова
e-mail: ira77blynova@gmail.com

Прагматична пресупозиція як запорука ефективної міжкультурної комунікації (на матеріалі художніх творів)

Ключові слова: дискурс, лінгвістична прагматика, ментальна реальність, пресупозиція, комічне.

*Стаття присвячена дослідженню ролі прагматичної пресупозиції як запоруки ефективної міжкультурної комунікації на матеріалі англо- й україномовних художніх творів. Надано визначення поняття **дискурсу** в межах лінгвістичної прагматики; охарактеризовані його складові. Проаналізовані типові приклади врахування комунікантами макро- та мікропресупозицій, необхідних для розуміння дискурсу і для обопільної успішної взаємодії. Виявлено особливості накладання пресупозиції на систему мовних знаків тексту, що відгукується розумінням адресата смислу дискурсу як нейтрального, драматичного/трагічного і комічного.*

Завдяки розвитку лінгвістичної прагматики термін «дискурс» виявився повною мірою затребуваним у мовознавстві з 70–80-их років ХХ століття і надалі сприяв «еволюції» дискурсивного аналізу, що передбачив подальше різноаспектне вивчення особливостей використання й функціонування мовних одиниць різних рівнів у процесі комунікації, спрямованої на обопільну успішну взаємодію суб'єктів спілкування (адресанта й адресата) за умови правильної інтерпретації слухачем комунікативного наміру мовця із залученням моделювання когнітивних структур (фреймів взаємодії, стратегічних програм тощо), що забезпечують ефективність дискурсу [6, 501; 9, 287].

Матеріал і методи. Матеріалом дослідження слугують, по-перше, **англомовні** твори малих форм найяскравіших представників літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: *Раймонда Карвера* (1938–1988), що входять до збірки оповідань «Зібрані оповідання» (“Collected Stories”), *Мюріел Спарк* (1918–2006), що входять до збірки оповідань «На публіку. Оповідання» (“The Public Image. Stories”), *Роальда Даля* (1916–

1990), що входять до збірки оповідань «Зібрані короткі оповідання» (“The Collected Short Stories”); та, по-друге, *україномовні* твори малих форм, що входять до збірки оповідань «Львів. Смаколики. Різдво» сучасних українських авторів (Д. Корній, А. Рогашко, Н. Нікалео, С. Горбань та ін.) та приклади з україномовних художніх творів (М. Зарудного, Є. Гуцало, З. Мороза, О. Ковіньки та ін.), що наведені в «Словнику фразеологічних антонімів української мови» і «Фразеологічному словнику української мови». Для досягнення загальної мети дослідження використовуються контекстологічний, порівняльно-зіставний та прагматичний (як різновид дискурсивних методик) види аналізу.

Результати та їхнє обговорення. Враховуючи обраний для дослідження матеріал, поняття *дискурсу* вивчається нами у межах *лінгвістичної прагматики* – галузі мовознавства, яка вивчає мову не «саму в собі і для себе», а як засіб, що використовується людиною в комунікативній діяльності, як інструмент дії. Виступаючи механізмом мови вона вирішує такі питання: 1. Хто говорить, кому, що і навіщо; 2. Як людина буде висловлювання, і як це пов’язано із ситуацією спілкування.

У цій розвідці під *дискурсом* розуміємо письмовий текст як певну лінгвістичну знакову систему з опорою на ментальну реальність учасників художньої комунікації (автора – читача, персонажа – персонажа, автора – перекладача), зреалізований під час їхньої інтерактивності з урахуванням пресупозиції, скерованої на змістовне міжсуб’єктне взаєморозуміння.

Ментальний підхід до реальності передбачає сприйняття й інтерпретацію особистістю загальнокультурних й індивідуальних складових її життєвого досвіду (норм суспільства, домінантів культури, системи цінностей, переконань, життєвих принципів, закріплених в організації логіки мислення, неусвідомлених рішень, почуттів, відчуттів), що зумовлюють можливий набір вчинків, тип/модель поведінки в будь-якій життєвій ситуації ще до виникнення реальної ситуації.

Ментальна реальність у цьому випадку функціонує у двох іпостасях і є узагальненим типом репрезентації таких різновидів *знань*: 1) особистих/індивідуальних знань учасників комунікації, які акумулюють власний минулий досвід, наміри, почуття, настанови, емоції у ментальній реальності як такій, що створюється самою людиною і в якій вона існує; 2) абстрактних знань, асоціацій (культурологічних, соціальних, професійних, загальноосвітніх, релігійних тощо), образів – *гештальтів*³ про стереотипні ситуації і події у ментальній реальності як такій, що репрезентується в людській пам’яті і свідомості.

Відбита в гештальтах ментальна реальність властива індивіду як представнику певної соціальної/професійної/релігійної і т.п. групи: саме в ній висловлено розуміння індивідом (або групою) світу в цілому і бачення його власного світу в ньому. Наприклад, віруючі люди мають своєрідну ментальну реальність з огляду на сформований цією сукупністю гештальт (мова йде про релігійні знання). Нашаровуючи на певний гештальт власний індивідуальний досвід, особистість створює таку реальність, відносно якої вона надає оцінку змісту повідомлення (достовірне/недостовірне/ймовірне, раніше відоме/невідоме).

Значущою складовою ментальної реальності є *пресупозиція*, що являє собою загальновідому комунікантам інформацію стосовно певної ситуації-події. Найбільш просте й нетермінологічне визначення пресупозиції (від лат. *prae* – перед, попереду, заздалегідь і *suppositio* – припущення) є визначення її через «очікування». Вступаючи в комунікативний акт, обидва партнери (адресант й адресат) очікують на наявність дея-

³ Гештальт (від нім. *Gestalt* – фігура, структура, образ) потрактуємо як «константний цілісний складник свідомості, що існує у вигляді фігур, структур, образів і формується через прагнення до структурування поля сприйняття і його усвідомлення незалежно від змін й варіювання ознак об’єкта» [9, 84].

ких загальних знань про світ, що «нададуть їм можливість триматися у процесі комунікації відомих обом орієнтирів і меж» [3, 107].

У лінгвістичній літературі (О. С. Селіванова, Н. Д. Арутюнова, О. В. Падучева [9; 1; 8]) *прагматична пресупозиція* визначається як презумпція⁴ зрозумілості повідомлення, яка регулюється мовцем відносно адресата і дозволяє витлумачувати зміст висловлювання/тексту як істинний або частково істинний, несуперечливий або частково суперечливий, загальновідомий (самоочевидний) або частково відомий, доречний або недоречний. Прагматична пресупозиція пов'язана з наявністю в комуніканта/комунікантів *фонових знань* (*background knowledge*) [5, 250], що являють собою «обопільне знання реальності мовцем і слухачем як основи мовного спілкування» [7, 498].

Саме врахування наявності фонових знань у певної спільноти чи індивідуума лежить в основі поділу нами прагматичних пресупозицій за ознакою адресата на: 1) *макропресупозиції*, до складу яких відносимо: *культурологічні* пресупозиції – наявність фонових знань щодо теми спеціального висловлювання/тексту у всіх членів якоїсь етнічно-культурної сукупності до початку отримання мовленнєвого повідомлення; *колективні/соціумні* пресупозиції – наявність фонових знань щодо теми певного висловлювання/тексту у всіх членів будь-якої соціальної, професійної, релігійної, гендерної та ін. сукупності до отримання цього повідомлення, та 2) *мікропресупозиції*, до складу яких належать: *групові* – наявність фонових знань щодо теми деякого висловлювання/тексту у більш ніж двох учасників комунікативного акту до початку їхнього спілкування; *індивідуальні* – наявність фонових знань щодо теми декотрого висловлювання/тексту тільки у двох учасників комунікативного акту до початку взаємодії.

Наведемо приклад розмови між трьома маленькими сестрами (Філіс, Керол і Еліс), спрямованої на з'ясування схожості у зовнішності брата-немовляти з батьком, смисл якої стає зрозумілою лише для групи комунікантів – дорослим членам родини (матері, батьку та бабусі):

«*Who does the baby look like?*»

«*He doesn't look like anybody,*» *Phyllis said.*

«*I know! I know!*» *Carol said.* «*He looks like Daddy!*»

«*But who does Daddy look like?*» *Phyllis asked.*

«*Who does Daddy look like?*» *Alice repeated, and they all at once looked through to the kitchen where the father was sitting at the table with his back to them.*

«*Why, nobody!*» *Phyllis said and began to cry a little.*

«*Daddy doesn't look like anybody!*» *Alice said.*

«*But he has to look like somebody,*» *Phyllis said, wiping her eyes with one of the ribbons* (Р. Карвер) [14, 33–34].

Що відомо співрозмовникам?

1. Хлопчик-немовля має бути схожим на когось із батьків.
2. Дитина схожа на батька.
3. Батько в свою чергу повинен унаслідувати риси схожості від представників попереднього покоління – своїх батьків (дідуся чи бабусі).
4. Батько не схожий на бабусю.
5. Батько не схожий на дідуся.
6. Батько схожий на когось іншого.

Перераховані відомості й утворюють необхідний набір мікропресупозицій, необхідних для розуміння дискурсу, для ефективної комунікації, і, головне, для висновку, який роблять слухачі після озвученої/переданої/прочитаної частини повідомлення (у на-

⁴ Презумпція – припущення, що ґрунтується на ймовірності [11].

шому випадку такий: *бабуся народила батька не від дідуся, а від іншого чоловіка або бабуся та дідусь усиновили батька і не є його біологічними батьками*).

Збій в комунікації виникає в перешу чергу тоді, коли немає макропресупозицій, що має місце при міжкультурному і/або міжсоціумному спілкуванні. Наприклад, в оповіданні М. Спарк «Чорна Мадонна» читаємо:

*Lou's chatter on the way back to the hotel had a touch of hysteria. «Raymond, dear,» she said in her most chirpy West End voice, «I simply **had** to give the poor dear all my next week's housekeeping money. We shall have to starve, darling, when we get home. That's **simply** what we shall have to do.»*

«O K.,» said Raymond.

*«I ask you,» Lou shrieked, «what else could I do, what **could** I do?»*

«Nothing at all» said Raymond, «but what you've done.»

*«My own **sister**, my dear,» said Lou; "and did you see the way she had her hair bleached? – All streaky and she used to have a lovely head of hair.»*

«I wonder if she tries to raise herself?» said Raymond (М. Спарк) [16, 138–139].

Український читач навряд чи зверне увагу на великосвітський щебечучий голос, наслідуючий вимову жителів аристократичного Уест-Енду, і лише примітка автора адаптованого варіанту твору наповнює глибоким смислом цей невідомий епізод: письменниця підкреслює снобізм Лу Паркер, її намір показати власну зверхність над сестрою.

Розуміння суті висловлювання/тексту (наприклад, анекдоту, жарту) починається в той момент, коли слухач/читач знаходить можливість зробити смисловий (імпліцитний) висновок із експліцитної частини повідомлення при сприйнятті семантичних компонентів, що надходять, і при їх свідомому й несвідомому співвіднесенні: *По гривенику? – ...Твоєму богатирю в базарний день красна ціна – п'ятак (О. Ковінька) [12, 30] (імпліцитний висновок – дуже дешевий); Крав [конвоїр], безумовно, мав кілька штаб-квартир... у кожному селі в молодих одиноких удів, і жив собі, як вареник в маслі (Ю. Збанацький) [12, 112] (імпліцитний висновок – жив у достатках, заможного);*

«This is really too bad,» the poor boy said, pinching her several times to make sure that she was dead.» And how sudden! How quick and sudden! Why only a few hours ago she seemed in the very best of spirits. She even took three large helpings of my most recent creation, devilled mushroomburgers, and told me how succulent it was» (Р. Даль) [15, Т. 1, 260] (імпліцитний висновок – з'їла отруїну племінником їжу).

Пресупозиція як компонент фонових знань відіграє «важливу роль в процесі міжкультурної комунікації при заповненні пробілів (відсутніх відомостей про чужу культуру), оскільки пресупозиції в різних культурах не збігаються, проте комуніканти можуть автоматично вважати те чи інше судження рідної культури істинним для контактуючої культури» [4, 327].

Відсутність у комунікантів загального культурологічного досвіду (фонових знань) призводить до дисгармонізації спілкування і виникнення комунікативних лакун, непорозуміння і суперечностей. Саме фонові знання, необхідні для розуміння анекдоту/жарту, складають основні труднощі для переказу його для представників іншомовної та іншокультурної спільноти. Наведемо за приклад фрагмент з оповідання М. Спарк «Апокаліпсис міс Пінкертон», в якому обмін репліками між міс Пінкертон і журналістом утворює жарт, гумористичний ефект якого засновано на грі слів – омонімії слів *China – Кумаї* та *china – порцеляна*:

«That's just it,» said Miss Pinkerton. «Personally, I've been in china for twenty-three years. I recognized the thing immediately.»

The reporter scribbled and inquired, «These flying discs appear frequently in China?»

«It was a saucer. I've never seen one flying before,» Miss Pinkerton explained (М. Спарк) [16, 167].

Анекдоти/жарти, побудовані на грі слів і каламбурах, як правило, не переповідаються іншою мовою або переповідаються почасти мовою оригіналу. Мовець у цьому випадку вдається до усвідомлювальних перекладацьких рішень: орієнтується на моделі анекдоту, що існують у мові-реципієнті, відхиляючись від вихідного тексту, або експлікує необхідні фонові знання, позбавляючи анекдот ефекту несподіваності [10, 666].

Зауважимо, що антропоцентричність художньої комунікації (де продуктом є текст) сприяє дослідженню кожного з її суб'єктів (автора, оповідача/розповідача, персонажа, читача, перекладача) як моделі реальної мовної особистості [2, 2]. Автор як мовна особистість прямо чи опосередковано створює ситуації спілкування, які інші суб'єкти комунікації відтворюють у власній ментальній реальності відповідно до авторської прагматичної пресупозиції. Накладання пресупозиції на систему мовних знаків тексту відгукується розумінням адресата смислу дискурсу як *нейтрального*: *Святий вечір – свято сімейне, тому в цей вечір всі рідні повинні бути вдома. Господиня заздалегідь готує вечерю з 12 пісних страв. Під скатертину на стіл кладуть чисту соломку (символізує ясла, де народився Спаситель)* (Усна народна творчість); *Сьогодні прибирати, порати, виносити сміття з хати чи, борони Боже, позичати – забороняється. І неживе, і живе має бути вдома – легко в такий день винести щастя чи здоров'я з хати або позичити його назавжди недобрим людям. Бо хіба добрі такого дня стануть щось позичити?* (Д. Корній) [13]; *драматичного/трагічного*: *Вояк витріщеними очима видивився на Спориша, як на чоловіка, у якого не всі дома* (І. Франко) [17]; – *Ну, та то вже, мабуть, якийсь виродок з їхнього стану, самі ж бо про неї кажуть, що не всі дома* (Дніпрова Чайка) [17]; – *Гайворон виступив на правлінні проти плану сівби, який затверджений для їхнього колгоспу. – У нього всі вдома? – зі злом спитав Бунчук* (М. Зарудний) [17]; *комічного*: *Так, про жінку мою не скажеш, що шию має з намистом, а голову зі свистом, що в неї не всі вдома, бо Хома поїхав по курай у степ* (Є. Гуцало) [12, 207]; *Факт той, що всі у мене вдома вважають, видно, що у мене не всі вдома!* (З. Мороз) [17]; – *Як він там у вас... Чи в нього всі дома? – покрутив пальцем становий коло чола. – Зайця, часом, в голові немає?..* (М. Коцюбинський) [17].

Висновки. Як бачимо з наведених прикладів, *драматичне/трагічне* й *комічне* не знаходяться безпосередньо в лінгвістичних знаках «всі/не всі (в)дома» на пряме позначення «місцезнаходження членів родини або рідних вдома», а знаходяться в типовому для українців гештальті на переносне позначення «недоумкуватої, дурної людини» [12, 162]. При цьому дискурс із зазначеним фразеологізмом або набором інших мовних знаків не завжди сприймається адресатом в аспекті комічного через такі причини: 1) відсутність у адресата культурологічної пресупозиції (зокрема в читача/слухача/перекладача, який є англієм, україно- або російськомовного жарту, анекдоту); 2) індивідуальність у сприйнятті адресатом комічного навіть за наявності необхідного різновиду пресупозиції (те, що для одного адресата є комічним, для іншого – ні: знуцання миші Джеррі над котом Томом для одного адресата виявляється комічним і викликає сміхову реакцію, а для іншого навпаки – драматичним і викликає почуття жалю, прикrostі); 3) різницю в трактуванні культурологічної пресупозиції (для китайців, японців білий – колір жалоби, скорботи, смерті, тоді як для українців – цнотливості, доброчесності, духовності).

Таким чином, врахування мовцями макро- та мікропресупозицій у процесі міжкультурної комунікації є необхідною запорукою правильного розуміння адресатом смислу дискурсу як нейтрального, драматичного/трагічного або комічного, що є наслідком обопільної успішної взаємодії її учасників.

Література

1. Арутюнова, Н. Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – Серия лит. и языка. – Т. 32. – 1973. – №1. – С. 84 – 89.
 2. Блинова, І. А. Мовна особистість письменника-прозаїка у взаємодії композиційно-мовленнєвих форм : монографія / І. А. Блинова. – Дніпропетровськ : «Літограф», 2016. – 280 с.
 3. Габидуллина, А. Р. Основы речевой коммуникации : учеб. Пособие / А. Р. Габидуллина, М. В. Жарикова. – Горловка : Изд-во Горловского гос. пед. ин-та иностр. яз., 2005. – 282 с.
 4. Жукова, И. Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И. Н. Жукова, М. Г. Лебедько, З. Г. Прошина, Н. Г. Юзefович. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 632 с.
 5. Зернецкая, А. А. Функциональная система вербально-коммуникативной деятельности (компетентностный аспект) : монография. – Х. : Изд-во «Щедрая усадьба плюс», 2014. – 336 с.
 6. Лазуткина, Е. М. Прагматика / Е. М. Лазуткина // Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 500 – 503.
 7. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
 8. Падучева, Е. В. Презумпции и другие виды неэxpлицитной информации в предложении / Е. В. Падучева // Автоматизация обработки текста. Научно-техническая информация. Сер. 2, 1981, № 11. – С. 23 – 30.
 9. Селіванова, О. О. Лінгвістична прагматика / О. О. Селіванова // Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – С. 287 – 288.
 10. Шмелева, Е. Я. Рассказывание анекдотов на другом языке / Е. Я. Шмелева, А. Д. Шмелев // Русский язык и культура в зеркале перевода. – М. : МГУ им. М. В. Ломоносова. – № 1, 2016. – С. 666 – 673.
 11. Электронный словарь ABBYY LINGVO 12 Multilingual Edition [Электронный ресурс]. – Режим доступа до словника : <http://www.lingvo.ru>. – Дата доступу : 13.01.2019.
- Джерела**
12. Калашник, В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / Капашник В. С., Колоїз Ж. В. – К. : Довіра, 2006 – 349 с.
 13. Львів. Смаколики. Різдво (збірник) / укл. Н. Нікалео. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2016. [Електронний ресурс]. – режим доступу до книги : <https://www.litres.ru/sbornik/lv-v-smakoliki-r-zdvo-zb-rnik/chitat-onlayn/>. – Дата доступу : 15.01.2019.
 14. Carver, R. Collected Stories / R. Carver. – N. Y. : The Library of America, 2009. – 1038 p.
 15. Dahl, R. The Collected Short Stories : in 2 volumes / R. Dahl. – L. : Penguin Books Ltd, 1996. : V 1. – 690 p.; V 2 – 545 p.
 16. Spark, M. The Public Image. Stories / M. Spark. – M. : Progress Publishers, 1976. – 290 p.
 17. Не всі вдома / Словопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до фразеологічного словника української мови : <http://slovopectia.org.ua/49/53394/356250.html>. – Дата доступу : 13.01.2019.

I. A. Blynova

M. P. Drahomanov National Pedagogical University
e-mail: ira77blynova@gmail.com

Pragmatic presupposition as the pledge of effective cross-cultural communication (on the material of belles-lettres)

Keywords: discourse, linguistic pragmatics, mental reality, presupposition, comic effect.

*The article deals with the study of pragmatic presupposition role as a pledge of effective cross-cultural communication on the material of English and Ukrainian literary works. The definition of the **discourse** concept in the context of linguistic pragmatics has been given; its components have been characterized. The typical examples of macro- and micro-presuppositions consideration by the communicators have been analyzed, which is necessary for the discourse understanding and for the mutual successful interaction. The peculiarities of the presupposition overlay on the system of the text linguistic signs have been revealed, in the process of which the discourse is understood by the addressee as neutral, dramatic / tragic or comic.*